

УДК 378.1:159.9 (070.432)

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

О. В. Дяченко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0008-1918-3122>

Я. Г. Дмитренко, ORCID iD <https://orcid.org/0009-0004-2078-5332>

На основі аналізу літератури уточнено сутність понять: емоційна компетентність, емоційний інтелект та емоційна грамотність. Наголошено на важливості розвитку емоційної сфери дітей з особливими освітніми потребами, починаючи саме з дитячого віку як важливого складника повноцінного розвитку особи з ООП та її успішної соціалізації та адаптації в соціумі. Запропоновано етапи роботи над розвитком емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами. Розглянуто арттерапію як ефективний, екологічний метод розвитку емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості. Аналізуються основні переваги використання арттерапевтичних технік у роботі, наведено приклади застосування різних видів арттерапевтичних напрямків.

Ключові слова: емоційна компетентність, емоційний інтелект, емоційна грамотність, арттерапія, діти з особливими освітніми потребами.

Diachenko Olha, Dmytrenko Yaroslava. Development of Emotional Competence of Children with Special Educational Needs by Means of Art Therapy

The paper, based on the analysis of the literature, clarified the essence of the concepts: emotional competence, emotional intelligence and emotional literacy. The importance of the development of the emotional sphere of children with special educational needs, starting from childhood, is indicated as an important component of the full development of a person with special educational needs and his/her successful socialization and adaptation in society. The phasing of work on the development of emotional competence of children with special educational needs is proposed. Art therapy is considered as an effective, ecological method of developing the emotional and volitional sphere of children with special educational needs, since it is based on the ability of creativity which effectively influence the personal growth of an individual in order to correct certain aspects of his/her self-awareness. The main advantages of using art therapy techniques in work are analyzed, examples of the use of various types of art therapy directions are given.

Keywords: emotional competence, emotional intelligence, emotional literacy, art therapy, children with special educational needs.

Постановка проблеми. Емоції – це своєрідний місток між внутрішнім світом дитини і навколишньою дійсністю. Емоційно-вольову сферу дітей потрібно розвивати, створюючи для цього певні умови. Саме емоції й почуття дають змогу осмислити й розрізнити добро і зло, красиве й потворне, опанувати здатність регулювати власну поведінку. Власне емоційність є однією з визначних фундаментальних характеристик особистості.

У сучасних умовах діти з особливими освітніми потребами (надалі ООП) завдяки інклюзивній освіті мають змогу ефективно включатися в суспільне життя на рівні з нормативними однолітками. Одним з основних результатів такого навчання є формування в дітей з ООП навичок взаємодії, соціальних і емоційних компетентностей. Актуальність питання розвитку емоційної компетентності зумовлена необхідністю сприяння повноцін-

Дяченко Ольга Володимирівна, консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

Дмитренко Ярослава Григорівна, консультант ІРЦ (практичний психолог) комунального закладу «Інклюзивно-ресурсний центр Полтавської міської ради»

ному розвитку дитини з ООП та її успішному входженню в соціум.

Постійні спостереження за дітьми з ООП дають нам змогу припустити, що найчастіше гармонійному розвитку перешкоджає емоційна нестабільність. Відповідно, головні цілі розвитку емоційної сфери – навчити дітей розуміти власний емоційний стан і людей навколо, дати уявлення про способи вираження власних емоцій та механізми управління ними.

У роботі з дітьми з ООП важливо застосувати гнучкі види корекції. Одним із таких є арттерапія. Цей напрям корекційно-розвиткової роботи тісно пов'язаний із розвитком емоційної сфери дитини, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості. У науково-педагогічному розумінні арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Вона допомагає, ненав'язливо спостерігаючи за дитиною в процесі її творчості, пізнати її цінності й особистісні інтереси, зрозуміти особливості її індивідуальності, навчити дитину розуміти саму себе, свої емоції, розвинути навички управління своїм емоційним станом. Зважаючи на екологічність впливу методу арттерапії, важливо впроваджувати її елементи для розвитку емоційної компетентності дітей з ООП.

Аналіз актуальних досліджень. Основні теоретичні та методологічні положення цієї праці ґрунтуються на дослідженнях зарубіжних (Г. Гарднер, Д. Гоулман, Дж. Майер, М. Нгуен, Г. Холл, Р. Стернберг та інші) і вітчизняних науковців (І. Андреева, В. Бойко, Д. Люсін, М. Шпак та інші), які досліджували поняття «емоційний інтелект», «емоційна компетентність» та їхні структурні компоненти.

Питання емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами розглядалися в спеціальних психолого-педагогічних дослідженнях такими науковцями, як Н. Баташева, І. Біла, І. Гудим, А. Душка, В. Засенко, Л. Прохоренко, Т. Сак та ін.

Роль творчості та ефективність застосування арттерапевтичних методів як засобів корекційно-розвиткової роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби, розглядалися у дослідженнях багатьох науковців. Зокрема, С. Березка вивчав основні функції та механізми арттерапії та аналізував специфіку застосування різних арттерапевтичних методів у роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями [2], Ю. Бугера розглядала проблему соціальної адаптації дітей із розладами спектру аутизму шляхом такого арттерапевтичного методу, як казкотерапія, О. Вовк

досліджувала можливості використання методів арттерапії з метою сприяння соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [4]; І. Гармаш вивчала вплив використання казок під час проведення індивідуальних та групових корекційних занять з дітьми з ООП [6]; М. Євтушина досліджувала особливості застосування арттерапії в системі психокорекційної допомоги дітям з проблемами в розвитку [9]; В. Литвиненко обґрунтував особливості застосування арттерапії в корекційно-педагогічній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями [13]; О. Мішкулинець праналізувала функції та показники для застосування арттерапії в психокорекційній роботі з дітьми з особливими потребами [15].

Інтерес науковців до питання використання методів арттерапії дає нам змогу припустити, що такі методи є ефективними при застосуванні в корекційно-розвитковій роботі з дітьми з ООП для розвитку емоційної компетентності.

Мета статті – обґрунтувати можливості використання елементів арттерапії в системі корекційно-розвиткової роботи практичного психолога з дітьми, що мають особливі освітні потреби, з метою розвитку у них емоційної компетентності та корекції певних аспектів їхньої самосвідомості та турботи про емоційний стан та психічне здоров'я.

Викладення основного матеріалу. Емоційно-особистісна сфера – складний феномен психічного життя людини. Сучасні науковці дедалі частіше використовують таке поняття, як «емоційна компетентність», тобто здатність особистості усвідомлювати і визначати власні почуття, а також почуття інших, для самомотивації й управління своїми емоціями в середині себе і в стосунках з іншими [7]. Цей термін тісно пов'язаний із поняттям «емоційний інтелект», який означає здатність розуміти, усвідомлювати і управляти власними емоціями, своєю мотивацією, думками і поведінкою, регулювати свій емоційний стан, а також це вміння управляти емоційними станами інших людей, помічати їхні актуальні потреби, співпереживати їм і розвивати їхні сильні сторони.

Основоположником теорії емоційно-інтелектуальних здібностей є Г. Майер, який розглядав такі види мислення, як інтелектуальне та емоційне. Інтелектуальне мислення він визначає як пізнавальний інтерес, а емоційне мислення детермінується «потребами почуттів і волі». Важливе значення має взаємозв'язок між емоціями та пізнанням, їх взаємозалежність. Американські вчені Дж. Майер та П. Селовей увели в науковий обіг термін «емоційний інтелект» (EQ –

Emotional quotient), під яким мають на увазі сукупність когнітивних особистісних здібностей, структурованих через взаємодію емоцій і мислення; частину соціального інтелекту як здатність контролювати почуття й емоції, розрізняти їх і використовувати отриману інформацію задля контролю над поведінкою та мисленням (не тільки власними, а й інших людей)» [1]. Д. Гоулмен розробив теорію розвитку емоційної компетентності. Відповідно до неї емоційна компетентність – це «інтегральна властивість особистості, готовність і здатність людини гнучко управляти емоційними реакціями, як власними, так і інших людей, адекватно оцінювати та управляти ситуаціями і умовами, що змінюються, сукупність знань, умінь, навичок, які уможливають приймати адекватні рішення та діяти на основі результатів інтелектуальної обробки зовнішньої та внутрішньої емоційної інформації, яку надає нам емоційний інтелект. На цій основі формуються соціальні компетенції, а їхній дефіцит є результатом втрати місця людини в суспільстві» [7, с. 183–184].

Р. Бар-Он пропонує дещо інше визначення терміна «емоційний інтелект», який він розуміє як «некогнітивна здатність, компетенція чи навичка, що впливає на здатність людини адаптуватися до вимог навколишнього світу» [1, 40].

Клод Штайнер у 1979 році висунув теорію «емоційної грамотності». Відповідно до його теорії, емоційна грамотність – це базовий аспект такого широкого поняття, як «емоційний інтелект». Відповідно до його поглядів, людина стає емоційно неграмотною внаслідок вимкнення власних емоційних систем через занадто жорсткий контроль емоцій (тоді особистість залишається емоційно відчуженою) або через брак контролю над власними емоціями (така людина буває занадто емоційною). В обох випадках емоції не виконують своїх корисних функцій. Емоційна грамотність потребує, щоб емоції було почуто й виражено продуктивно, тому важливо, щоб дорослі транслиували дітям приклади емоційно грамотної поведінки [12].

Науковці, які займалися вивченням особливостей емоційно-вольової сфери дітей з ООП, виділили певні особливості їхнього емоційного розвитку: підвищена схильність до страхів, сумніви у своїх силах, проблеми при спілкуванні, пасивність. Досить часто емоційна сфера дітей з ООП характеризується браком яскравих емоцій та почуттів, поверхневими емоційними реакціями, нерозумінням емоцій оточення, залежністю від індивідуальних особливостей розвитку та спрямованості особистості. Діти з ООП часто схильні до емоційної реактивності і підвищеної емоційної чутливості [13].

Ураховуючи все вищесказане, ми вбачаємо важливим завданням при корекційно-розвитковій роботі психолога з дітьми з ООП розвиток емоційної компетентності дитини.

Практичний досвід авторів статті засвідчив, що в роботі практичного психолога з розвитку емоційної компетентності дітей з ООП умовно можна виділити низку етапів.

Перший етап – «Ознайомлення з емоціями». Дітей ознайомлюють із деякими базовими емоціями в дошкільному віці, з базовими та деякими складними емоціями – починаючи від молодшого шкільного віку. На цьому етапі відбувається засвоєння понятійного апарату, тобто доцільно вивчати назви емоцій, розглядати, що означають відтінки емоційних станів (страх – тривога, хвилювання, злість – гнів...) та навчати вербально і невербально виражати емоції.

На другому етапі – розвиваємо уміння виявляти (виражати) свої емоції у соціально прийнятний спосіб (саме виявляти, а не придушувати) та навчаємо стратегій міжособистісної взаємодії, тобто моделювання емоційно значущих ситуацій і навчання дітей поведінки в тій чи іншій ситуації, залежно від емоційного стану дитини («що робити, коли ти злий, ображений, наляканий,...», «як себе вести, коли хтось...»). На цьому етапі важливо пояснити, що емоція не дорівнює поведінці, пояснити, що немає поганих і хороших емоцій, всі емоції важливі в нашому житті. (Норма – злитися, але не битися (виявляти агресію)). Також відбувається навчання вербального та невербального «погладжування».

Третій етап – розвиток навичок управління своїми емоціями. На цьому етапі відбувається навчання навичок саморегуляції, засвоєння навичок адекватного відреагування емоцій (вміння самостійно дати собі лад).

Дослідження корекційної педагогіки та психології доводять важливість пошуків ефективних методів, які сприятимуть розвитку як емоційної компетентності, так і комунікативних навичок, інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в соціум, пізнанню власного «Я», формуванню вміння встановлювати взаємини з іншими людьми, адекватно реагувати на виклики соціуму.

Аналіз літературних джерел показав, що таким ефективним методом є арттерапія – сукупність методик, побудованих на застосуванні різних видів мистецтва, які допомагають за допомогою прояву креативності дитини корегувати порушення психосоматичних та психоемоційних процесів [17]. Елементи арттерапії доцільно застосовувати на кожному з етапів розвитку емоційної компетентності, зазначених вище.

Так, арттерапія є одним із ефективних і екологічних методів роботи з дітьми з ООП.

Корекційно-розвиткові заняття з елементами арттерапії дають змогу розвивати ефективну взаємодію, спілкування, емпатію, покращувати взаємини з однолітками і дорослими. Крім того, в результаті використання елементів арттерапії відбувається глибше розуміння дитиною себе, свого внутрішнього світу (думок, емоцій, почуттів, бажань). Арттерапевтичні методи допомагають у своєрідній формі перебудувати ситуацію, що травмує, і знайти вихід зі неї, використовуючи творчі здібності дитини, адже під впливом мистецтва з'являється естетична реакція, що змінює дію негативного подразнення на таке, що приносить насолоду [9, 15].

Виходячи з аналізу особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами, науковці зазначають, що арттерапія є альтернативним засобом пізнання через мистецтво себе і світу, самовираження й налагодження комунікації з оточенням, розвитку різноманітних сфер: емоційної, вольової, особистісної, стабілізації її внутрішнього світу.

У корекційно-розвитковій роботі використовуються різні види арттерапії: музикотерапія, кольоротерапія, танцювально-рухова терапія, казкотерапія, ізотерапія, лялькотерапія, глинотерапія тощо. Застосування тієї або іншої арттерапевтичної техніки визначається особливостями дитини, віком та її можливостями.

Позитивний корекційно-розвитковий ефект у дитини з функціональними труднощами (слуховими) може дати використання ізотерапії, кінезіотерапії, а в дитини з функціональними труднощами (зоровими) – використання музикотерапії, казкотерапії тощо. Для дітей із фізичними труднощами може бути більш ефективною казкотерапія, музикотерапія, танцювально-рухова терапія.

Зокрема, заняття з танцювальної терапії допомагають дітям відчувати гармонію частин тіла, оскільки рух однієї частини тіла впливає на все тіло і уможливорює появу відчуття себе єдиною цілістю. Крім того, цей вид арттерапії дає дітям змогу «побачити» один одного, вчитися наслідувати рухи один одного та досягати соціальної взаємодії шляхом невербальних стосунків. Використання музикотерапії допомагає дітям із фізичними труднощами збагатити знання про навколишній світ, сприяє активізації пізнавальної та розумової діяльності тощо [9, 13].

За нашими спостереженнями, один із найпоширеніших методів арттерапії, який має значний корекційний вплив, є ізотерапія, яка включає ліплення (глина, солоне тісто, різні пластичні матеріали), малювання (кляксографія, ебру, малювання частинами тіла, малювання різними засобами: фарби акварельні, гуаш, воскові олівці тощо). Цей вид може широко використовуватись та показує позитивні результати у роботі з дітьми з ООП будь-яких типів освітніх труднощів, оскільки малювання сприяє узгодженню міжпівкульних взаємозв'язків, активізації конкретно-образного мислення, що пов'язане з роботою правої півкулі, й абстрактно-логічного, за яке відповідає ліва півкуля [2, 13, 15] (фото 1, 2). Ефективні такі ізотерапевтичні техніки і прийоми, як марання – прийом малювання руками, який є ефективним у роботі з корекції агресивності і гіперактивності дітей, що дає можливість висловити власні деструктивні прояви через фарби, крейду. Крім того, малювання пальцями, долоньками сприяє розвитку дрібної моторики та допомагає зняттю напруги, гармонізації емоційного стану. Цікавими та ефективними техніками ізотерапії є малювання

Фото 1. Корекційно-розвиткове заняття з дитиною з інтелектуальними освітніми труднощами з використанням пластичних матеріалів (солоне тісто) (2023 КЗ «ІРЦ МПР»)

Фото 2. Елемент корекційно-розвиткового заняття з використанням ізотерапії (2023, КЗ «ІРЦ МПР»)

різними предметами, зокрема, м'ятим папером, кубиками, губками, зубними щітками, нитками, свічкою. Зауважимо, що під час такої роботи слід підтримувати ініціативу дитини залучати предмети, що наколює. Це сприятиме включеності дитини, розвитку вміння висловлювати та відстоювати власні ідеї і позиції. Під час використання малюнкових технік доцільно знайомити дітей з емоціями, їхнім візуальним проявом у міміці (малювання емоцій, смайликів, домальовування обличчя з різними проявами емоцій тощо), учити відреаговувати емоції, які несуть негативний відтінок (малювання своїх страхів, злості, настрою, що засмучує, що приносить радість).

Слід зауважити, що ізотерапія суттєво відрізняється від заняття мистецтвом, адже зорієнтована на процес, а не на результат, сприяючи нормалізації емоційного стану дитини з ООП.

Ефективним напрямом арттерапії є лялькотерапія, яку можна застосовувати для діагностики емоційного стану, подолання комунікаційних страхів, стимуляції мовленнєвої активності, навчання навичок соціально прийнятних способів вираження емоцій тощо. Робота з лялькою допомагає виявляти через неї ті емоції, почуття, стани, які дитина не вміє виявляти в житті, розвивати здатність зосереджувати увагу, що допомагає дітям успішно реалізовуватися [12, 16].

Також, за нашими спостереженнями, доцільним у корекційно-розвитковій роботі є застосування казкотерапії. Ефективними для розвитку емоційної компетентності дітей з

ООП є казки, сюжети яких знайомлять слухачів з конкретною емоцією. При використанні цього напрямку арттерапії використовуються казки, які розповідають про переживання та ситуації, з якими дитина зустрічається в соціумі. Казкотерапія допомагає підвищити самооцінку дитини, розвинути впевненість у власних силах; розвивати самостійність, сприяє актуалізації психічних резервних можливостей та формуванню на їхній основі адекватної поведінки завдяки самоусвідомленню та діяльності [4, 12].

Застосування елементів казкотерапії має низку переваг: відбувається м'яка корекція поведінки, проживання емоцій із негативним забарвленням, накопичення ситуативного досвіду. За допомогою казки доцільно розвивати навички соціальної взаємодії та адекватного відреагування емоцій.

Ще одним із видів арттерапії є пісочна терапія. Вона є провідним методом впливу і допомагає виявити та прожити найглибші емоційні переживання. Пісочна терапія має значний заспокійливий ефект, що сприяє встановленню тісного контакту із дитиною. Мета застосування цього виду арттерапевтичних технік – не змінювати дитину, не нав'язувати їй поведінкових навичок, а дати можливість бути самою собою [6] (фото 3).

Отже, можна виділити такі переваги у використанні елементів арттерапії для розвитку емоційної компетентності дітей з ООП: арттерапевтичні техніки допомагають створювати позитивне емоційне ставлення; відпрацювати, відреагувати емоції та думки, які дитина звикла придушувати; посилюють

Фото 3. Пісочна терапія. «Що мені приносить радість»: робота дитини з соціоадаптаційними освітніми труднощами» (2023, КЗ «ІРЦ МПР»)

адаптивні можливості дитини з ООП, зменшуючи прояви негативних станів; допомагають розкрити творчий потенціал.

При використанні арттерапевтичних технік дитина набуває досвіду позитивних змін. Поступово відбувається гармонізація розвитку, самопізнання та саморозкриття. Арттерапія здатна у простий та екологічний спосіб актуалізувати внутрішній потенціал дитини з особливими потребами, сприяти зціленню, підвищити інтерес до навколишньої дійсності.

Висновки. Таким чином, у процесі дослідження питання розвитку емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами методами арттерапії нами виявлено, що особливого значення набуває розвиток емоційної компетентності особистості, яка є необхідною для успішної соціалізації індивіда. Саме напрямок арттерапії надзвичайно тісно пов'язаний з розвитком емоційної сфери особистості дитини, оскільки його основою є творчість, що чинить ефективний вплив на особистісне зростання індивіда з метою корекції тих чи інших аспектів його самосвідомості.

Встановлено, що в науково-педагогічному аспекті арттерапія – це турбота про емоційний стан і психологічне здоров'я дитини. Техніки арттерапії допомагають виявити творчий потенціал кожної дитини та знайти ресурс для її подальшого розвитку. Обґрунтовано, що емоційний розвиток дитини з особливими освітніми потребами має свої специфічні особливості, які надалі визначатимуть специфіку розвитку емоційної компетентності. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні циклу занять з елементами арттерапії, спрямованих на розвиток емоційної компетентності дітей з ООП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва І. Н. Емоційний інтелект як феномен сучасної психології : монографія. Новополицьк : ПГУ, 2011. 388 с.
2. Березка С. В. Особливості застосування арттерапії в роботі з дошкільниками з порушенням інтелекту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон, 2013. № 2. С. 208–213.
3. Вірна Ж. П., Брагіна К. І. Емоційний інтелект у смисловому локусі професіоналізації особистості. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2015 №2 (8). С. 38–43.
4. Вовк О. А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арттерапії. Дитина з особливими потребами. 2014. № 3. С. 22–26.
5. Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Арттерапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник. Київ : Золоті ворота, 2015. 138 с.

6. Гармаш І. В. Терапія казками. К. : Шкільний світ, 2018. 112 с.

7. Деніел Гоулман. Емоційний інтелект. Київ : Віват, 2018. 512 с.

8. Дідик Н. М. Соціально-психологічна реабілітація: загальні аспекти. Кам'янець-Подільський : Медобори-2012. – С. 123.

9. Євтушина М. П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання арттерапії в роботі з дітьми із особливими потребами : монографія. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. С. 97–112.

10. Калініна Л. А. Використання лялькотерапії як напряму арттерапії у корекційній роботі з дітьми, які мають проблеми розвитку: Наукові праці. Київ. Випуск 95. Том 108. 2012. С.25–29.

11. Квашук О. В. Корекція розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими потребами за допомогою ліплення з глини. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Психологія і педагогіка. 2011. Вип. 17. С. 158–165. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpuoapp_2011_17_20 (дата звернення: 23.02.2023).

12. Клод Штайнер. Емоційна грамотність: інтелект з серцем. Посібник з покращення особистих та професійних стосунків. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2016. 303 с.

13. Литвиненко В. А. Застосування арттерапії в логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами : навчально-методичний посібник. Суми : Вид-во :СумДПУ імені А. С.Макаренка. 2011. 112 с.

14. Литовченко С. В. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами : актуальні аспекти. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2012. Вип. 3(1). С. 89–91. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2012_3_281_29_20 (дата звернення: 14.03.2023)

15. Мішкулінець О. О. Використання арттерапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. Психологія: теорія і практика. Мукачево : РВВ МДУ. 2018. № 2. С. 76–89.

16. Тараріна О. Практикум арттерапії в роботі з дітьми: наук.-метод. посіб. Олена Тараріна. 2-ге вид., доповн. К.: АСТАМИР-В, 2019. 256 с.

17. Хіля А. В. Арттерапія як засіб сприяння особистісній ідентифікації дітей з функціональними обмеженнями в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. Випуск 48. 2012. С. 142–147.

REFERENCES

1. Andrieieva I.N.(2011) Emotsiynyi intelekt yak fenomen suchasnoi psykholohii: monohrafiia. [Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology: monograph] Novopolotsk: PHU. (In Ukrainian)
2. Berezka S.V. (2013) Osoblyvosti zastosuvannya art-terapii v roboti z doshkilnykamy z porushenniam intelektu. [Peculiarities of the use of art therapy in working with preschoolers with intellectual disabilities] Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, no 2, pp. 208-213.
3. Virna Zh.P., Brahina K.I. (2015) Emotsiynyi intelekt u smyslovomu lokusi profesionalizatsii osobystosti. [Emotional intelligence in the semantic locus of personal professionalization] Problemy

suchasnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats. Zaporizhzhia no 2(8) pp. 38-43

4. Vovk O.A. (2014) Sotsializatsiia ditei z osoblyvymy osvithnimy potrebamy metodamy art-terapii. [Socialization of children with special educational needs using art therapy methods] Dytyna z osoblyvymy potrebamy, no 3pp. 22-. 26

5. Voznesenska O.L., Sydorkina M.I. (2015) Artterapiia u podolanni psykhhichnoi travmy: Praktychnyi posibnyk. [Art therapy in overcoming mental trauma: A practical guide] Kiev: Zoloti vorota. (In Ukrainan)

6. Harmash I.V. (2018) Terapiia kazkamy. [Therapy with fairy tales] Kyiv: Shkilnyi svit. (In Ukrainan)

7. Deniel Houlman (2018) Emotsiyni intelekt [Emotional intelligence] Kyiv: Vivat. (In Ukrainan)

8. Didyk N.M. (2012) Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia: zahalni aspekty [Socio-psychological rehabilitation: general aspects] Kamianets-Podil'skyi: Medobory. (In Ukrainan)

9. Yevtushyna M.P. (2015) Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do vykorystannia art-terapii v roboti z ditmy iz osoblyvymy potrebamy: monohrafiia [Preparation of future social pedagogues to use art therapy in working with children with special needs: monograph] - Odesa: vydavets Bukaiev Vadym Viktorovych. (In Ukrainan)

10. Kalinina L.A. (2012) Vykorystannia lialkoterapii yak napriamu art-terapii u korektsiinii roboti z ditmy, yaki maiut problemy rozvytku [The use of puppet therapy as a direction of art therapy in correctional work with children who have developmental problems] Kyiv: Naukovi pratsi. Vol. 95, no 108. pp.25-29

11. Kvashuk O. V. Korektsiia rozvytku emotsiynoho intelektu ditei z osoblyvymy potrebamy za dopomohoiu liplennia z hlyny [Correction of the development of emotional intelligence of children with special needs using clay modeling]

Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu "Ostrozka akademiia". Psykholohiia i pedahohika. [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy".: Psychology and pedagogy.(electronic journal),vol. 17.pp. 158-165. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2011_17_20(accessed 23.02.2023)

12. Klod Shtainer (2016) Emotsiina hramotnist: intelekt z sertsem. Posibnyk z pokrashchennia osobystykh ta profesinykh stosunkiv. [Emotional literacy: intelligence with heart. A guide to improving personal and professional relationships] Kyiv: TOV «NVP «Interservis». (In Ukrainan)

13. Lytvynenko V.A. (2011) Zastosuvannia art-terapii v lohopedychnii roboti z doshkilnykamy ta molodshymy shkoliaramy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Application of art therapy in speech therapy work with preschoolers and younger schoolchildren: educational and methodological guide] Sumy : SumDPU imeni A.S. Makarenka. (In Ukrainan)

14. Lytovchenko S.V. (2012) Inkluzyone navchannia ditei z osoblyvymy potrebamy: aktualni aspekty [Application of art therapy in speech therapy work with preschoolers and younger schoolchildren: educational and methodological guide] Osvita osib z

osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy [Education of persons with special needs: ways of development] vol. 3(1) pp. 89-91. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2012_3_281_29_20) accessed 14.03.2023

15. Mishkulynets O.O. (2018) Vykorystannia art-terapevtychnykh metodyk v umovakh inkluzyvnoho osvithnogo seredovyscha. [The use of art therapy methods in the conditions of an inclusive educational environment] Psykholohiia: teoriia i praktyka. no 2, pp. 76-89.

16. Tararyna E. (2019) Praktykum art-terapii v rabote s detmy : nauch.-metod. Posob [Practicum of art therapy in working with children: scientific method. manual] Kyiv: ASTAMYR-V. (In Ukrainan)

17. Khilia A.V. (2012) Art-terapiia yak zasib spryannia osobystinii identyfikatsii ditei z funktsionalnymy обмеzhenniamy v umovakh tsestriv sotsialno-psykholohichnoi reabilitatsii. [Art therapy as a means of promoting personal identification of children with functional limitations in the conditions of social and psychological rehabilitation centers] Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Seriia: pedahohika i psykholohiia. vol 48, pp. 142-147

Цитувати: Дяченко О. В., Дмитренко Я. Г. Розвиток емоційної компетентності дітей з особливими освітніми потребами засобами арттерапії / О. В. Дяченко, Я. Г. Дмитренко // Постметодика. 2023. № 1. С. 31–37.

© О. В. Дяченко, Я. Г. Дмитренко, 2023. Стаття надійшла в редакцію 3.04.2023 ■